

Petr Čornej

Světla a stíny husitství
(Události – osobnosti – texty – tradice)

Světla a stíny husitství

(Události – osobnosti – texty – tradice)

Výbor z úvah a studií

Petr Čornej

Na přebalu: David s kalichem na štítě, iluminace z Krumlovského sborníku
(Sbírka Národního muzea – Knihovna Národního muzea,
sign. III B 10, pag. 40)

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2020

Redakce prvního vydání Robert Novotný

Redakce druhého vydání Dita Křišťanová a Kamila Veselá

Seznam pramenů a literatury sestavil Milan Ducháček, pro druhé vydání

seznam pramenů a literatury upravila a doplnila Václava Kofránková

Rejstřík sestavila Václava Kofránková

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání druhé, pozměněné, v Nakladatelství Karolinum první

© Univerzita Karlova, 2020

© Petr Čornej, 2020

ISBN 978-80-246-4613-8

ISBN 978-80-246-4632-9 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

I. MÍSTO ÚVODU	7
Zrození husitského mýtu: problém optiky	9
II. HUSITSKÁ REVOLUCE.....	29
Husitské skladby Budyšínského rukopisu:	
funkce – adresát – kulturní rámec	31
Vavřincova vylidněná Praha	81
Šest statečných?	109
Pád Jana Želivského.....	145
Jan Žižka.....	200
Žižkovi bojovníci.....	224
Žižka před Prahou	243
Smolař, Hedvika, Velvar et alii	259
Skrytý význam politické podívané:	
Zikmundův příjezd do Prahy 23. srpna 1436.....	277
III. KULTURA A JAZYK HUSITSKÉ EPOCHY.....	297
Husitská kultura, nebo kultura doby husitské?.....	299
Slavnosti husitské Prahy	317
Ráj je na ostrově aneb Prostor pro adamity	350
Pojmy chudý a bohatý ve středověké češtině	364
Cizí, cizozemec a Němec	376
IV. OD REVOLUCE K STAVOVSKÉMU STÁTU	395
Volba Jiřího z Poděbrad českým králem	397
Kvadratura kruhu	411
Jednání v Polné	427
Klíče ke Karlštejnu	444

V. DRUHÝ ŽIVOT HUSITSTVÍ.....	501
Skon českého bohatýra	503
Paradoxy Tomkova pojetí Jana Žižky	518
Jan Slavík v kontextu české husitologie první poloviny 20. století	534
Husitská trilogie a její dobový ohlas	559
Poúnorová aktuálnost vzdálené husitské minulosti ...	589
Místo závěru	606
Bibliografická poznámka	609
Seznam zkratk	613
Seznam pramenů a literatury	616
Jmenný a místní rejstřík	672

I. MÍSTO ÚVODU

ZROZENÍ HUSITSKÉHO MÝTU: PROBLÉM OPTIKY

„Dějínám nelze nikdy porozumět.“ Tento výrok, s nímž by se většina badatelů 19. věku určitě neztotožnila, prohlašuji na počátku 21. století při plném vědomí a bez zábran. Nepřivedly mě k němu, ač by se tak mohlo zdát, efektní postřehy postmoderny, nýbrž prostá zkušenost vědce a učitele, který si stále více uvědomuje ošidnost někdejších pro-seminárních pouček. Nikdy neplatilo a neplatí, že přímí aktéři či svědci událostí bývají dobrými kronikáři, ale špatnými historiky, zatímco ke správnému zhodnocení uplynulých dějů je nutný patřičný časový odstup a nadhled. Současníkům sice opravdu chybí ucelené nazírání, avšak školení historikové, pokud se právě nevěnují soudobým dějínám, postrádají bezprostřední prožitek zkoumané doby, nepoznali její vůni a nemají s ní osobní zkušenost, která je nepřenosná a do níž se mohou, jak tvrdil již Wilhelm Dilthey, nanejvýš vcítit. Propast mezi autentickým prožitkem dějin a jejich badatelskou interpretací není možné překlenout, zasypat či odstranit, vyplývá z povahy historického dění, které je neopakovatelné a jedinečné. Pokud historik neevduje pouze banální pravdy a snaží se o koncepční uchopení minulosti, vytváří toliko modely, schémata, jejichž prostřednictvím si nepřehledné dějiny osahává, třídí a vysvětluje, aniž by získal jistotu, že se jich opravdu zmocnil. Buduje tedy jakési logické struktury, jež více či méně drží pohromadě, a předvádí publiku intelektuální (nikoliv nutně inteligentní) hry, které buď vyvolají pozornost, nebo skončí v jícnu nezájmu.¹ To vše uvádím jen proto, abych omluvil drzost, s níž se pouštím do výkladu o problému, jak se učenci 19. století, v němž jsem nežil, dívali na vzdálenou husitskou minulost, která mě badatelsky vzrušuje a jíž se snažím, navzdory všem limitům, porozumět.

¹ Blíže se vyjadřuji k limitům historikovy práce v úvaze Petr Čornej: Věčný problém: Jak psát dějiny?, in: *Jak psát dějiny. Teoretické a metodologické problémy literární historiografie*, edd. Kateřina Bláhová – Ondřej Sládek, Praha 2007, s. 15–40.

Středověcí a ještě i barokní dějepisci měli jasno. Svůj úkol shledávali v zaznamenávání událostí, jež dokládaly platnost božího záměru, v lepším případě usilovali vysvětlit, jak se jimi popisované děje podílejí na předurčené cestě lidstva ke spasení. Pregnantně to roku 1470 vyjádřil pětinasobný mistr evropských univerzit Pavel Žídek, když definoval kroniky jako „sepsanie skutkuov, věcí i lidí znamenitějších“,² avšak zároveň si uvědomoval jejich nedostatečnost v porovnání s dějinným plánem boží prozřetelnosti. Neboť „zákon božie jest věc jistá“, zatímco „kroniky jsú jako básně...“³ Husitský mýtus, ať již vynášený či zatracovaný, vyrůstal v 15.–18. století z chápání dějin jako božího díla. Stoupenci nekatolických konfesí přirozeně shledávali v husitských činech (zavedení laického kalicha, Husova smrt) a úspěších historické milníky na pouti křesťanstva za dosažením spásy, zatímco katolíci husitskou reformu odmítali v přesvědčení, že vedla (a vede) k věčnému zatracení.⁴ V odkouzleném světě osvícenců a obrozenců vystřídal Boha rozum. Husitský mýtus se tak začal rodit podruhé, tentokrát v podobě utvářené moderní racionalitou, která do minulosti promítla představu, programy a hodnoty dynamicky se utvářející nové společnosti.

Změněná optika plodila i jiný jazyk. Ve středověku užívané pojmy (*národ – natio – gens; lid – populus – vulgus; společnost – societas; obec – communitas; svoboda – libertas; autorita – auctoritas; mocnost – potentia – potestas; třída – classis; nynější – modernus; demokracie – demokratia*) pozměnily své sémantické spektrum a získaly nové významy i hodnotící náboj. Vedle nich se v češtině první poloviny 19. století objevila slova nová, usilující o zpřesněné pojmenování složitých společenských a politických jevů (např. *stát; revoluce; feudalismus; socialismus; komunismus*)⁵

² M. Pavla Žídka *Spravovna*, ed. Zdeněk V. Tobolka, Praha 1908, s. 78.

³ Tamtéž, s. 78.

⁴ Podrobněji Petr Čornej: *Velké dějiny země Koruny české, V. 1402–1437*, Praha – Litomyšl 2000, s. 361–363; týž: Vavřincova vyliďněná Praha, *ČLit 52* (2004), s. 301–302 (přetištěno v této knize na s. 81–108).

⁵ Všechny v textu kurzivou uvedené pojmy, včetně vnímání *pokroku* jako stěžejního faktoru dějinného vývoje, jsou doloženy v historických spisech Františka Palackého, zejména v jeho výkladech a úvahách věnovaných husitství. Viz např. František Palacký: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, III, IV, V (odkazují na šestisvazkové vydání z let 1939–1940 v pražském nakladatelství Kvasnička a Hampl, jež edičně připravil Miloslav Novotný); týž: *Stručný přehled dějin doby starší (až po rok 1526)*, ed. Rudolf Havel, Praha 1976, s. 78, 81, 85, 88. Většinu těchto slov, nikoliv však pojmy *autorita, feudalismus, socialismus,*

i představ o dějinách jako lineárním či spirálovitým, v každém případě však kvalitativním vzestupu, pro který se vžil označení *pokrok*. Právě *pokrok*, spojený s ideou štěstí dosažitelného na pozemském světě, vystřídal křesťanské chápání dějin jako cesty lidstva ke spasení. Metaforicky řečeno: Utichl šum andělských křídel, která zdánlivě bránila vědeckému, tj. racionálnímu, důkladnějšímu a lepšímu porozumění minulosti.

V chápání husitství představuje zlom a zároveň první projev opravdu moderního přístupu dílo Františka Palackého, zvláště příslušné svazky jeho *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, dodnes udivující faktografickým bohatstvím, literárním ztvárněním i vznosnou myšlenkovou konstrukcí.⁶ To ale neznamená, že hodslavický rodák popřel vše, co bylo před ním. Ze starších textů, sepsaných v 15.–18. století, převzal vnímání husitské epochy jako doby vyplněné náboženskými válkami, česko-německou rivalitou i snahami o mocenské sebezprosazení šlechty (včetně nižší) a městského živlu na úkor katolické církve a panovníka. Tyto tradiční komponenty, obsažené v pracích celé plejády českých i zahraničních autorů (Vavřínek z Březové, Ondřej z Brodu, Aeneas Silvius Piccolomini, Staré letopisy české, Václav Hájek z Libočan, Pavel Stránský, Bohuslav Balbín i další barokní historikové), transformoval

kunismus, uvádí (i s německými a latinskými ekvivalenty) Josef Jungmann: *Slovník česko-německý*, I–V, Praha 1835–1839 (viz jednotlivá hesla zachycující víceméně starší stav jazyka). K českým i latinským středověkým, resp. novodobým významům existuje (kromě příslušných slovníků – základní staročeské jsou dostupné na internetu) rozsáhlá literatura, např. Igor Němec a kol.: *Slova a dějiny*, Praha 1980, s. 135–150, 223–247; Igor Němec, Jan Horálek a kol.: *Dědictví řeči*, Praha 1986, s. 387–407; Ferdinand Seibt: *Zur Struktur einer Revolution*, 2. vydání, Köln – Wien 1990 (Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte 8), s. 58–182; Josef Macek: Sémantická analýza slova „moc“ ve slovníku P. Chelčického, *LF 115* (1992) (Supplementum II. Palaeobohemica Immanueli Michálek septuagenario oblata), s. 96–119; Jakub Trojan: *Moc v dějinách*, Praha 1994; František Šmahel: *Idea národu v husitských Čechách*, 2., doplněné vydání, Praha 2000. K moderním posunům v 19.–20. století kupř. Jiří Kořalka: *Co je národ?*, Praha 1969; Miroslav Hroch: *Buržoazní revoluce v Evropě*, Praha 1981, s. 11–36; Vladimír Macura: *Znamení zrodu. České obrození jako kulturní typ*, Praha 1983, s. 162–198; Eva Štědroňová: K sémantice pojmu moderní česká kultura, in: *Prameny české moderní kultury*, I, edd. Oldřich Král – Blanka Svadbová – Pavel Vašák, Praha 1988, s. 14–27; Bedřich Loewenstein: *Projekt moderny. O duchu občanské společnosti a civilizace*, Praha 1995; František Kutnar: *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenské*, Praha 2003.

⁶ Genezi Palackého *Dějiny* detailně zachytil Jiří Kořalka: *František Palacký (1798–1876). Životopis*, Praha 1998 (tam i další literatura k tématu).

v ucelenou koncepci ideově zakotvenou v pozdním osvícenství, ve vrcholícím romantismu i v souvěkém liberalismu. Bůh jako jednotící princip Všemohára v Palackého pojetí husitské epochy sice neabsentuje, leč východisko geniálního historika není teologické, nýbrž filozofické, nesené současně přesvědčením, že lidská touha po svobodě, rovnosti, harmonii a dokonalosti je odvěká a trvalá.⁷ Tato konstanta spojuje původní křesťanství s husitstvím, posledním vzepětím staroslovanské demokracie a zároveň přímou anticipací velkých evropských reformací, i s ideály občanských revolucí přelomu 18.–19. věku. V Palackého bipolárním uvažování se husitství jeví jako několikanásobný svár, jako střetnutí „mezi rozumem lidským a citem nábožným“, mezi *svobodou a autoritou* i mezi *demokracií a feudalismem* (resp. *aristokracií*). Romantické přesvědčení o dějinném poslání českého národa jako nositeli demokratického principu tu splývá vjedno s osvícenskou adorací „vzdělanosti“, včetně vzdělanosti *obecného lidu*, díky níž Čechové pomáhali „otevřítí duchu lidskému nekonečnou dráhu pokroku a osobiti jemu s větší svobodou také vyšší důstojenství“. Několik vybraných citátů snad stačilo, abychom se ujistili, že vyznavač liberálních hodnot a ctností volil i liberální slovník.⁸

Základní teze Palackého koncepce husitství jsou pochopitelně notoricky známé. Prostřednictvím zjednodušujících výkladů, ať již šířených publicistikou nebo umělci, se staly součástí historického povědomí české společnosti, jejíž početné složky začaly po roce 1860 spatřovat v husitech své předky i názorové předchůdce. Důvod, proč Palackého pojetí husitské doby jako vrcholu českých dějin vyvolalo nadšenou masovou odezvu, je evidentní. Odpovídalo představě obrozeného,

⁷ Palackého filozofické myšlení, neoddělitelné od jeho dějinných koncepcí a politických názorů, analyzovali a charakterizovali např. Josef Fischer: *Myšlenka a dílo Františka Palackého*, I–II, Praha 1926–1927; Oldřich Králík: Palackého božné doby, in: *Tři studie o Františku Palackém*, ed. František Kutnar, Olomouc 1949, s. 43–165; Milan Machovec: *František Palacký a česká filosofie*, Praha 1961 (Rozpravy ČSAV – Řada společenských věd 71, sešit 2); Milena Jetmarová: *František Palacký*, Praha 1961. Z novější produkce pak Josef Zumr: Novohumanistická složka Palackého filosofie, in: *František Palacký 1798/1998. Dějiny a dnešek*, edd. František Šmahel – Eva Doležalová, Praha 1999, s. 73–80; Jan Zouhar: Česká filosofie o filosofii Františka Palackého, in: *tamtéž*, s. 81–85.

⁸ Citáty in: F. Palacký: *Dějiny*, III, s. 242, 237; *Dějiny*, IV, s. 8; *Dějiny*, III, s. 241, 239, 237. K Palackého pojetí *pokroku, Boha a humanity* např. J. Fischer: *Myšlenka a dílo Františka Palackého*, I, s. 77–83, 85–94, 137–153.

či přesněji moderního českého národa o sobě samém a o jeho místě ve světě a v dějinách. Česká občanská společnost, která se formovala na základě příslušnosti k etnickému národu, nacházela v husitství, z něhož Palackého *Dějiny* učinily nejslavnější epochu české minulosti, analogii k procesům, jimiž sama procházela. V tomto směru stojí František Palacký opravdu u zrodu novodobého husitského mýtu, jenž v rozličně modifikovaných a politicky aktualizovaných podobách prokázal mimořádnou životnost, byť k nám dnes doléhá už pouze slábnoucí ozvěnou.⁹

Převážnou část české společnosti 19. a posléze i první poloviny následujícího století primárně nezajímaly dějinné události, s nimiž ji historik na základě rozsáhlých výzkumů seznamoval, nýbrž vnímala husitskou epochu jako znak, jako nositele významů obsahujících nadčasové poselství. Nelze popřít, že i tuto složku Palackého texty především v úvahových, resp. metahistorických pasážích skrývají. Vědecké dílo tak v sobě obsahuje mýtotvornou složku, aniž si to jeho autor uvědomoval. Tento paradox není nijak výjimečný. Není totiž v lidských silách pamatovat si vědecké texty v jejich úplnosti a reprodukovat je naprosto věrně. I z nejzásadnějších a nejpoučenějších historických prací si odborník v paměti uchová především základní myšlenky, s nimiž potom operuje, ať už s nimi souhlasí, nebo je odmítá. Tím spíše se tento proces uplatňuje ve vnímání publicistů, umělců a široké veřejnosti, v jejímž nutně zjednodušeném chápání se vědecké teze a shrnující poznatky mění v gnómičké pravdy, nálepky a aktuální hesla, související s původním významem pouze nepřímo. Palackého *Dějiny* potkal stejný osud.

Novodobý husitský mýtus, u jehož kořenů Palacký stojí,¹⁰ se ovšem lišil od husitského mýtu, existujícího v předbělohorském období, kdy většinová česká nekatolická společnost uctívala Jana Husa jako světce, Jana Žižku umísťovala do boží říše v roli vrátného u nebeské brány a s vděčností vzpomínala Jeronýma Pražského, ale také nyní již zapomenutých mučedníků v čele s kouřimským knězem Janem Chůdkem,

⁹ Jiří Rak: *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*, Jinočany 1994, s. 58–62.

¹⁰ Doplnuji zde odkaz na zajímavou práci, která se tímto problémem zabývá se značnou vyhraněností. Viz Jiří Štaif: *František Palacký. Život, dílo, mýtus*, Praha 2009, zvláště s. 126–128, 267–270.

sedmnácti utopených litoměřických kališnických měšťanů, původem polského kněze Michala Poláka i popravených kutnohorských havířů, známých dnes vlastně jen díky Tylovu dramatu.¹¹ Jedno však mělo předbělohorské i moderní pojetí husitského mýtu společné – důraz na data. Zatímco jedním z určujících znaků mýtu je, jak věděl už kronikář Kosmas, nedatovatelnost popisovaných událostí, s nástupem renesančního humanismu se situace pronikavě změnila. Humanisté se snažili v rámci zpřehlednění historických výkladů přesně datovat, byť za cenu omylů, výmyslů a svévole, veškeré mytické dění. Takový Václav Hájek z Libočan ví přesně, v kterém roce stanul na Řípu praotec Čech, kdy Libuše založila Prahu a kdy zemřel kníže Přemysl Oráč. Mýtus se tak změnil v historii, jež však nebyla ničím jiným než novým mýtem, později nadšeně přejímaným Jungmannovou generací.¹²

Účastníci táborového hnutí v druhé polovině 19. století, pěstující, ať již pod přímým či nepřímým Palackého vlivem, kult husitů a husitství, chápali data významných událostí obdobně mýtotvorně. Byla

¹¹ Úctu prokazovanou husitským mučedníkům od konce 15. věku do Bílé hory dokládají např. texty otištěné in: *FRB*, VIII, s. 376–484; *Husitský zpěvník. Nábožné písně o mistru Janovi Husovi a mistru Jeronymovi*, ed. Václav Novotný, Praha 1930. Z nepřehledné vědecké literatury k tomu např. Arnošt Kraus: *Husitství v literatuře, zejména německé*, I. *Husitství v literatuře prvních dvou století svých*, Praha 1917, s. 204–209, 257–262; František Michálek Bartoš: M. Jan Hus v bohoslužbě a účtě církve podobením a v podání prvního století po své smrti, *Národopisný věstník československý* 17 (1924), zvláštní otisk, s. 1–19; týž: Žižka v dějepisectví. Z půltisíciletého zápasu o dějinnou pravdu, in: *Sborník Žižkův 1424–1924*, ed. Rudolf Urbánek, Praha 1924, zvláště s. 175–179; Karel Hrdina: Žižka v humanistickém písemnictví XV.–XVI. století, in: tamtéž, s. 196–199; Karel Guth: Žižka ve výtvarném umění, in: tamtéž, zvláště s. 290–297; František Kavka: *Husitská revoluční tradice*, Praha 1953, s. 33–72; Jan Smetana: K počátkům husitství v Litoměřicích, *Litoměřicko* 11 (1974), s. 59–79; Jan Royt: Ikonografie Mistra Jana Husa v 15.–18. století, *HT – Supplementum I* (2001), s. 405–451; Josef Macek: *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 79–86; Dina Podzimková: Dvojitý život kněze Michala Poláka aneb Mučedník a katův přítel, *MH 8* (2004), s. 77–91; Ota Halama: The Martyrs of Kutná Hora, 1419–1420, *BRRP V/1* (2004), s. 139–146; Milena Bílková: *Ikonografie v utrakvistické teologii*, Praha 2007 (nepublikovaná disertační práce, obhájená na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy); Ota Halama: *Svatý Jan Hus*, Praha 2015.

¹² Viz Zdeněk Beneš: *Historický text a historická skutečnost. Studie o principech českého humanistického dějepisectví*, Praha 1993, zvláště s. 35, 63–76. Dále Václav Hájek z Libočan: *Kronika česká*, Praha 1541, list la–b, XIb–XIIa, XXIa; Josef Jungmann: *Historie literatury české*, 2. vydání, Praha 1849, s. 4. K pojetí českých dějin v jungmannovské generaci příkladně Mojmír Otruba: Ahistorický historismus českého obrození, in: *Historické vědomí v českém umění 19. století*, ed. Tomáš Vlček, Praha 1981, s. 112–123.

jim záminkou, aby se scházeli na místě slavných husitských vítězství i porážek, na rodných i úmrtních místech husitských velikánů (zvláště Husa, Žižky a Prokopa Holého) a aby zde pod prapory s kalichem a za zpěvu chorálu *Kdož jste boží bojovníci* manifestovali i deklarovali své státoprávní i další požadavky, domněle navazující na demokratické úsilí předků. V historickém povědomí tak utkvěl 6. červenec jako den Husova upálení, 11. říjen jako datum Žižkova skonu a 30. květen jako den bratrovražděné lipanské bitvy. Někdy se ovšem konání táborů muselo z objektivních důvodů posunout. V roce 1869 se velká „pout“ do jihočeského Husince uskutečnila až v první půlce září, neboť 6. července by byla účast vzhledem k probíhajícím polním pracím slabší. Český venkov nejen z tohoto důvodu raději preferoval zářijové termíny, kdy bylo možné spojit husitský odkaz se vzpomínkou na pobělohorská selská povstání u příležitosti výročí zrušení roboty.¹³ V každém případě by bez Palackého *Dějin* měl husitský kult v českém prostředí jinou tvářnost a zůstává otázkou, zda by přerostl do polohy moderního mýtu, tj. nezpochybnitelné hodnoty potvrzující kvality českého národa.

Palacký tedy nesporně, jakkoliv jeho dílo bylo především prvořadým vědeckým činem, husitství přiblížil a učinil srozumitelným moderní době. Někdejší, v zásadě kronikářská vyprávění, jejichž echo čteme ještě u F. M. Pelcla, a suché rozborů osvětských učenců¹⁴ nahradil ucelenou koncepcí, vzorně slučující badatelskou originalitu s podmanivostí silného příběhu, schopného oslovit publikum. Přitažlivost jeho podání umocnil soudobý jazyk, včetně filozofických pojmů, jejichž prostřednictvím se historik snažil dění 15. století uchopit a vyložit. Palackého přístup je tak přístupem člověka, který chce v první řadě porozumět dějinám z pohledu vlastní doby, případně je osvětlit svým současníkům. Snaha proniknout do vnitřního světa dávno mrtvých lidí zde ustupuje do pozadí, a to nejen v důsledku historikova přesvědčení

¹³ Blíže Jaroslav Purš: *Tábory v českých zemích v letech 1868–1871 (Příspěvek k problematice národního hnutí)*, *ČsČH* 6 (1958), s. 243–266, 446–470, 661–690; Jaroslav Nečas – Václav Starý: *Mistr Jan Hus a Husinec*, Praha 1969, s. 25–28; Petr Čornej: *Lipanské ozvěny*, Praha – Jinočany 1995, s. 49–83. V obecnější a teoretičtější rovině Karel Šima: *Národní slavnosti šedesátých let 19. století jako performativní akty konstruování národní identity*, *ČČH* 104 (2006), s. 81–110.

¹⁴ Josef Johanides: *František Martin Pelcl*, Praha 1981, s. 163–165, 259–276; Jiří Rak: *Protiosvětská reakce v pojetí husitství u F. M. Pelcla*, *HT* 8 (1985), s. 195–205.

o věčné platnosti základních principů, jimiž se dějiny lidstva řídí. Snad ještě závažnější se v tomto kontextu jeví tenze, resp. disharmonie mezi jazykem badatele a realitou pozdního středověku, logicky ústící v otázku, zda aplikace moderních termínů nevede ke zkreslování historické skutečnosti.

Tím se však problém nevyčerpává. Není žádným tajemstvím, že Palacký programově nevěnoval pozornost teologické stránce husitství ani neinterpretoval prameny s pomocí Bible, již poprvé přečetl už ve svých pěti letech a z níž ho tehdy vedle Mojžíšových a Josefových příběhů zaujala zejména Píseň písní.¹⁵ Jistý význam tu připadl osobním momentům, zvláště mladickému rozhodnutí rezignovat, navzdory otcovu přání, na povolání evangelického pastora. To však byla spíše druhotná okolnost, klíčovou roli zde zřejmě sehrála nechuť osvícensko-liberálního prostředí k středověké scholastice, k autoritářství katolické církve i k náboženskému fanatismu a zároveň pojetí tolerance jako nesporné hodnoty. Všechny tyto komponenty se uplatnily např. v Palackého kritickém portrétu Jana Žižky.¹⁶ Pro osvícenství, které si zakládalo na racionalitě a mnohdy až osvětářské srozumitelnosti, představoval biblický text, tkvící v orientální starověké obraznosti a pracující s doslovným a symbolickým (resp. mystickým) významem, problém obecnějšího rázu. Hlavní proud evropského myšlení, zaujatý

¹⁵ Vlastní životopisy Františka Palackého, in: *Dílo Františka Palackého*, I, ed. Jaroslav Charvát, Praha 1941, s. 11.

¹⁶ *Františka Palackého korespondence a zápisky*, I, ed. Vojtěch J. Nováček, Praha 1898, s. 36; F. Palacký: *Dějiny*, III, s. 235 (zde autor doslova praví: „Fanatismus nábožný protrhal všecky společenské svazky, vyvrátil starodávné základy státu, zničil utěšené květy nauk a krasoumy, zdivočil mysl a zmařil blahobyt obyvatelstva na dlouhý čas.“), k Žižkovi viz F. Palacký: *Wurdigung der alten böhmischen Geschichtschreiber*, Prag 1830. Odkazují na dostupnější český překlad Jaroslava Charváta Ocenění starých českých dějepisců, in: *Dílo Františka Palackého*, I, ed. J. Charvát, s. 244, 213. Dále František Palacký: *Obrana husitství*, ed. F. M. Bartoš, Praha 1926, s. 48; týž: *Dějiny*, III, s. 492–498. O Palackého chápání Žižky například Petr Čornej: *Ke genezi Palackého pojetí husitství*, in: František Palacký 1798/1998. *Dějiny a dnešek*, edd. František Šmahel – Eva Doležalová, Praha 1999, s. 123–131 (zvláště s. 132–133); týž: *Paradoxy Tomkova pojetí Jana Žižky*, in: *W. W. Tomek. Historie a politika (1818–1905)*, ed. Miloš Řezník, Pardubice 2006, s. 111–124 (zvláště s. 112). O Palackého liberalismu např. J. Fischer: *Myšlenka a dílo Františka Palackého*, II, s. 262–271; Josef Válka: *Palacký a francouzští liberální historikové*, II, in: *František Palacký 1798/1998. Dějiny a dnešek*, s. 91–100; Pavla Vošahlíková: *Počátky českého liberalismu v díle Františka Palackého*, in: *tamtéž*, s. 289–299.

na prahu průmyslového věku racionalitou a faktografičností, ztrácel smysl i cit pro obraznost a mnohovýznamovost, což jej vzdalovalo nejen od středověké a barokní minulosti. Aniž si to 19. století plně uvědomovalo, vnímali lidé pozdního středověku a lidé moderní doby svět jinak a namnoze mluvili i jiným jazykem. Husité, psal v *Dějínách* František Palacký, „přičítali svá vítězství ne zásluhám bojovníkův a vůdcův svých, ale působení s nebes na důkaz pravdy. Dějepiscova však jest povinnost nehověti pověrám a vykládati také mimořádné zjevy ze zákonův a příčin přirozených; zázrakové nemají místa v dějínách.“¹⁷ Otázku, zda takový přístup neochuzuje dějinnou realitu o významný rozměr, by autor citátu možná považoval za nenáležitou.

Palacký ve svém pojetí dějin, jimž dynamiku dodává svár základních principů, neztrácel smysl pro vyváženost a harmonii. Často zdůrazňoval, že svoboda nemůže být absolutní, neboť by vedla k anarchii a rozvratu, neváhal vysoce ocenit civilizační dílo katolické církve a dovedl se zastat společenské i politické úlohy šlechty, jejíž salóny důvěrně znal z vlastní zkušenosti.¹⁸ Přesto není nejmenších pochyb, že historickou roli šlechty, tradičního katolicismu i autoritářského (tj. absolutistického, resp. centralistického) státu považoval za překonanou, a sám sympatizoval s ideály svobody a demokracie, za jejíž nedílnou složku prohlašoval humanitu.¹⁹ Při veškeré snaze po objektivitě, po poznání pravdy „padni komu padni“, uplatnil Palacký své hodnotové stanovisko důsledně právě v interpretaci husitské doby, kde vysoká šlechta personifikuje aristokratický, resp. feudální princip, a katolická hierarchie i panovnická moc princip autority. Dělicí čára mezi aristokracií a demokratickými silami prochází i uvnitř husitské společnosti, přičemž k demokratickému živlu patří především táborité a sirotci, k aristokratické společnosti pak většina vysoké šlechty a s nimi spjatých kališnických univerzitních mistrů.²⁰ Velký historik tu na příkladu husitství podal jakýsi předobraz formování demokratických národních

¹⁷ F. Palacký: *Dějiny*, III, s. 238–239.

¹⁸ F. Palacký: *Dějiny*, IV, s. 6; též: *Spisy drobné*, I. *Spisy a řeči z oboru politiky*, ed. Bohuš Rieger, Praha 1898, s. 186–193, 376–383. K tomu J. Fischer: *Myšlenka a dílo Františka Palackého*, II, s. 212–218, 316–322.

¹⁹ Obsáhlý rozbor podal J. Fischer: *Myšlenka a dílo Františka Palackého*, I, s. 234–239; II, s. 175–189.

²⁰ F. Palacký: *Stručný přehled*, s. 78, 81; též: *Dějiny*, IV, s. 6–8.

sil, které však utrpěly porážku v lipanské bitvě, po níž „na hrobě demokracie vzrůstal napotom feudalismus čím dál tím neodolatelněji.“²¹ Ani dočasné vítězství „národní, vlastenecké“ Poděbradovy strany, k níž „hlásilo se zemanstvo i všecka téměř města královská, též někteří z vyšší šlechty přátelé svobody“, tento trend nezvrátilo.²² Od Lipan vede dlouhá, leč zákonitá cesta na bělohorskou pláň. Toto descendentní chápání české historie pozdního středověku a nastupujícího novověku bylo nedávno označeno za „největší Palackého omyl“.²³ Ve skutečnosti se autor *Dějín* také zde pohyboval v souřadnicích romantického dobového nazírání, které za dějinné vrcholy považovalo revoluční vzepětí, po nichž logicky následuje pád či úpadek.

Zastavil jsem se u Palackého pojetí husitské epochy a jeho osvícensko-romanticko-liberálních kořenů podrobněji z jediného důvodu. Zakladatel moderní české historiografie vytvořil paradigma, které v hlavním proudu české vědy přežívalo donedávna. Tomek, Masaryk, Goll, Pekař, Novotný, Krofta, Nejedlý, Urbánek a v počátcích své dráhy též Macek, Kejř i Šmahel, ať už s Palackým souhlasili, rozvíjeli a modifikovali jeho myšlenky nebo s ním polemizovali a měnili jeho hodnotící znaménka, vždy se víceméně přidržovali optiky, pojmů a parametrů, které nastavil. Byly to ovšem parametry 19. století, jak se potvrdilo v jeho závěru, kdy Karl Kautsky, po přečtení Palackého *Dějín* a inspirovaný Marxem i Engelsem, aplikoval při výkladu husitství třídní hledisko, vzdálené epoše pochopitelně cizí (pro realitu pozdního

²¹ F. Palacký: *Dějiny*, IV, s. 120.

²² F. Palacký: *Stručný přehled*, s. 88.

²³ Tak J. Válka: Palacký a francouzští liberální historikové, II, s. 97. S Palackého pojetím také Válka mnohokrát přímo i nepřímo polemizoval, nahradiv je odlišnou koncepcí, zdůrazňující pozitivní úlohu stavovství. Viz Josef Válka: *Husitství na Moravě. Náboženská snášenlivost. Jan Amos Komenský*, Brno 2005, s. 167–179, 187–215. Obdobný, ještě vyhraněnější pohled uplatnil Josef Macek: *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*, I–IV, Praha 1992–1999. Musím zde ovšem opakovat svou starší výhradu a upozornit, že přehodnocení, uskutečňované v průběhu osmdesátých let 20. věku a vysoce oceňující pohusitský stavovský systém, úzce souviselo s odporem vůči centralistickému a byrokratickému komunistickému státu, jemuž nabízelo nelichotivé historické srovnání. Zcela zjevně to vyvstává z Mackovy eseje, již podepsala Milada Nedvěďová. Milada Nedvěďová (= Josef Macek): *Jagellonská čítanka antické moudrosti*, in: Jan Češka: *Řeči a naučení hlubokých mudrců*, ed. Milada Nedvěďová, Praha 1982, s. 7–26.

středověku neváhal použít např. termíny *buržoazie* a *proletariát*).²⁴ Není přitom bez zajímavosti, že myšlenku *třídního boje*, s níž poprvé (a ještě před Marxem) vystoupil francouzský historik François Guizot, znal i Palacký, leč pro husitskou dobu, v které se silně uplatňoval národní moment, považoval aplikaci tohoto podnětu za nevhodnou. Upozornil však na ni Václava Vladivoje Tomka, jenž se ji na dějiny Prahy neodvážil užít, neboť prameny k němu promlouvaly jinou řečí.²⁵

Česká veřejnost dávala ovšem oproti třídnímu hledisku dlouho přednost ztotožňování husitů s *lidem*, což byl a je velmi široký a nejasný pojem. Přitom Palacký substantivum *lid* ve smyslu *husité* nepoužíval, raději preferoval sousloví *demokratický živel* či *demokratická strana*, jež mu splývala se *stranou národní* ve výše uvedeném sociálním výměru.²⁶ Palackého pojetí husitské demokracie však spolu s romantickým kultem mravně čistého a nezkaženého lidu přispělo ke vzniku zjednodušující představy *husité* = *český lid*, frekventované zvláště v publicistice, politických projevech i umělecké tvorbě druhé poloviny 19. věku, odkud ji kontinuálně přejímalo 20. století.

Tato zjištění plně korespondují s výsledky nedávných výzkumů Jana Horského, který přesvědčivě doložil, že i čeští vědci zahrnovali pod substantivum *lid* neprivelegované vrstvy obyvatel, postrádající podíl na politické moci, často sem však začleňovali i příslušníky vyšších vrstev, tj. kulturních a politických elit, pokud zájmy lidu vyjadřovali a hájili. Toto organické, homogenní vymezení lidu jako kolektivní dějinné síly, která má své touhy, cítění i myšlení, prostě duši, bez nesnází postihneme u mnoha českých historiků (Antonín Rezek, Kamil Krofta, Josef Pekař, Zdeněk Nejedlý, Rudolf Urbánek) druhé poloviny 19. a téměř celého 20. století.²⁷ Lid jako subjekt dějin se tak uplatňuje i v husitství, které je výrazem jeho tužeb, snů i představ a zároveň projevem skutečného

²⁴ Odkazují zde na moderní slovenský překlad Karol Kautsky: *Predchodcovia moderného socializmu*, Bratislava 1958, s. 285 (celá partie o husitství na s. 266–308). Kautsky v zásadě respektoval Palackého dělení husitských směrů na proud aristokratický a demokratický, který ztotožňoval s tábority. Tábor a tábority pak interpretoval jako *komunisty*.

²⁵ J. Válka: Palacký a francouzští liberální historikové, II, s. 96–98.

²⁶ F. Palacký: *Stručný přehled*, s. 75, 78, 81, 85, 88; týž: *Dějiny*, IV, s. 119.

²⁷ Blíže Jan Horský: Pojem „lidu“, in: *Kulturní a sociální skutečnost v dějzpytném myšlení. Příspěvky k dějinám českého dějepisceví doby Gollovy školy*, ed. Jan Horský, Ústí nad Labem 1999, s. 248–270.

ducha národa, u marxistů pak třídních (a objektivně pokrokových) zájmů vykořisťovaných vrstev. V chápání lidu jako mravního a progresivního elementu, naplňujícího objektivní zákonitosti dějin, se tak reflektovaly představy zrozené, resp. oživené romantismem i zkušenosti s nástupem masových stran a hnutí charakteristických pro 19. století. Proto se za pokračovatele husitů mohla vydávat nejrůznější politická hnutí a strany od přívrženců českého státního práva, scházejících se na již zmíněných početných shromážděních, signifikantně nazvaných tábory,²⁸ mladočechů přes národní socialisty, agrárníky, realisty až po sociální demokraty a komunisty (nikoliv ovšem stoupenci klerikalismu). Zároveň bylo husitství běžně interpretováno jako lidové či sociální hnutí, třídní boj i národní, demokratická, resp. sociální revoluce.

Ruku v ruce s tím se z myšlení dědiců osvícenského přístupu, liberálů, pokrokářů a zejména marxistů vytrácel či zcela vytratil Bůh, pro ateisty navždy vyřízená záležitost, i náboženství, pokládané marxisty za pouhou roušku skutečné (tj. ekonomické) motivace společenských tříd a skupin. Proměna husitského mýtu byla dovršena. Z „božích bojovníků“ usilujících o spásu lidstva, tj. o věčný život v nebeském království, se v politických brožurách i projevech, ale také v některých vědeckých publikacích stali předchůdci pokrokových snah moderní společnosti. Zvláštní postavení v tomto procesu zaujímá T. G. Masaryk. Česká otázka je pro něho otázkou náboženskou, ovšem ve smyslu nadčasové výzvy k aktivnímu životu „v pravdě“, přičemž vlastní představitel tohoto mravního principu shledává v Husovi a táborství, resp. v Chelčickém a jednotě bratrské. Navazuje tak sice na Palackého, nicméně jeho díla využívá k zdůvodnění a rozvíjení konceptu, sloužícího k formování a podpoře vlastního politického programu.²⁹

²⁸ K přenesenému pojmu *tábor*, jenž nahradil anglické slovo *meeting*, Jaroslav Goll: O první době..., in: *Padesát let Umělecké besedy 1863–1913*, ed. Hanuš Jelínek, Praha 1913, s. 272.

²⁹ T. G. Masaryk: *Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození*, 7. vydání, edd. Josef Navrátil – Josef Špičák, Praha 1969, s. 204–206, 221–225, 228–231; týž: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*, reprint 4. vydání, Praha 1990, s. 18–21; týž: *Palackého idea národa českého*, 5. vydání, Praha 1947, s. 11–27. Z bohaté literatury o vztahu *České otázky* (resp. Masaryka) k Palackému pojetí dějin např. J. Fischer: *Myšlenka a dílo Františka Palackého*, II, s. 322–345; Otto Urban: *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 440–444; Josef Válka: *Starší dějiny v Masarykově České otázce*, in: *Sto let Masarykovy*